

Мельниченко В.М.,
*кандидат історичних наук, доцент Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького,
голова правління обласної організації
Всеукраїнської спілки краєзнавців*

ЧЕРКАЩИНА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РР. В СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр., як і Друга світова війна в цілому, є не тільки вражаючим своїми масштабами, а й надзвичайно складним, багатоплановим і значною мірою суперечливим явищем. Відповідно – складною і справді невичерпною для сучасних дослідників, і в той же час дуже потрібною і суспільно значимою, є розробка теми війни. З огляду на це, зазначу, що в дослідженнях історії воєнного часу умовно можна виділити, принаймі, два рівні.

Перший – охоплює вивчення макросистем, тобто глобальних історичних проблем, пов'язаних з геополітикою, особливостями військово-політичних доктрин, суспільного устрою тощо. Другий рівень передбачає вивчення мікросистем, тобто з'ясування і оцінку подій і процесів війни крізь призму регіональної (або місцевої) історії. На історіографічному аспекті саме другого рівня я хотів би зупинитися, взявши за основу стислий аналіз історико-краєзнавчих досліджень Черкащини як одного з регіонів України, історична доля якого безпосередньо пов'язана з Великою Вітчизняною війною.

Системні дослідження цього періоду історії Черкащини, територію якої умовно окреслюємо межами сучасної Черкаської області, мають традиції, початок яких ми відносимо до 1960-х років. В цей час з'являються перші видання, які носять переважно узагальнюючий характер і помітно позначені ідеологічним впливом того часу. Насамперед, це видані у 1967 році книга "Партії вірні сини" Володимира Шпака (нині – професора Черкаського державного технологічного університету) [1] і колективний збірник нарисів "Слава Черкащини" за редакцією тодішнього секретаря обкому КПУ О.Л.Стешенка [2]. В обох виданнях містяться матеріали про події війни на території краю та черкащан, які воювали на її фронтах.

Значний, ґрунтований на архівних джерелах, фактичний матеріал зосереджено у томі “Черкаська область” з багатотомної серії “Історія міст і сіл України” [3], що побачив світ у 1972 році. В 1970-х роках вийшли друком книги “Партизан Іван Калашник” черкаських авторів Миколи Дашківського та Петра Жука [4] і “Заграва над Тясмином” Григорія Гончара [5], “Партизани Холодного Яру” і “Холоднорярці” Миколи Тимка, в яких висвітлюється історія партизанського руху на Черкащині. Цій же темі присвячена видана у 1980-х роках книга “Третій десант” Героя Радянського Союзу Олександра Тканка [6]. Перебіг подій Корсунь-Шевченківської операції 1944 року висвітлюється у першому та наступних виданнях книги “Корсунь-Шевченківська битва” [7].

Цінні біографічні відомості містяться у виданих в 1980-х роках перших збірниках про Героїв Радянського Союзу – черкащан “Вони відстояли мир” [8] і воїнів-визволителів нашого краю [9].

Тема Черкащини і Великої Вітчизняної війни знаходила відображення й в інших історико-краєзнавчих виданнях та періодиці. В цілому позитивно оцінюючи ці напрацювання, водночас не можна не помітити переважаючі в них пропагандистські підходи і поверховості викладу, відсутність належних науково-дослідницьких навиків у більшості авторів.

Помітного піднесення справа дослідження історії Черкащини періоду війни набула з початку 1990-х років після проголошення незалежності України і організаційного оформлення краєзнавчого руху в осередки спілки краєзнавців.

Утвердженню наукових підходів в історико-краєзнавчих дослідженнях окресленої нами проблематики сприяло налагодження тісних зв'язків краєзнавчих осередків з вищими навчальними закладами та науковими установами, передусім Інститутом історії України Національної академії наук України. Особливо активізувалася ця робота з відкриттям у 1994 році історичного факультету в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, історичні кафедри якого стали центром формування наукових засад в історико-краєзнавчих дослідженнях.

Поштовх у розробці проблем історії Черкащини періоду Великої Вітчизняної війни дала проведена у 1995 році обласна науково-практична конференція до 50-річчя Перемоги, на пленарному і секційних засіданнях якої з повідомленнями виступило понад 60

дослідників історії краю [10]. Активізації краєзнавчих досліджень цього та інших періодів історії регіону сприяло проведення цього ж року у Черкасах VII Всеукраїнської наукової конференції "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність" за участю провідних вчених і краєзнавців України та дослідників Черкащини.

Помітною подією стала проведена у червні 2001 року на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького міжнародна наукова конференція з актуальних проблем історії Великої Вітчизняної війни [11]. У цьому авторитетному науковому форумі за участю вчених України, Росії, Польщі, Білорусії і Японії взяли участь і дослідники історії Черкащини. Безумовно, що такі заходи сприяють професіоналізації історико-краєзнавчих досліджень та взаємозбагаченню громадських і професійних дослідників.

На поєднання наукових і громадських форм дослідницької роботи спрямована і наша сьогоднішня конференція, в якій беруть участь як науковці, так і дослідники-аматори. Серед учасників конференції, що мають виступити на пленарному і секційних засіданнях – 4 доктори і 8 кандидатів історичних наук, 16 наукових співробітників історико-культурних заповідників і музеїв, 14 аспірантів, слухачів магістратури і студентів вищих навчальних закладів, 12 вчителів загальноосвітніх шкіл, а також представники інших категорій краєзнавчого активу. Такий склад учасників підтверджує не тільки потужний дослідницький потенціал нашої області, а й зростаючий інтерес черкащан до місцевої історії взагалі і до воєнної зокрема.

Цей висновок підтверджує й аналіз краєзнавчих видань останнього десятиріччя, серед яких – чимало змістовних книг, присвячених Великій Вітчизняній війні. Серед них – колективний збірник смілянських краєзнавців "Невмирущий подвиг смілян" (О.Б.Котькало, С.Є.Гайван, Я.П.Кривошея, С.П.Маруніч, О.С.Шевченко, М.С.Шматко, М.Д.Натальченко, А.Ф.Миронович, О.О.Новіков, І.М.Горшанов, В.І.Нікіфоров, М.Л.Костенко) [12]. Привертає увагу документальний нарис "Шляхами нескорених" лауреата обласної краєзнавчої премії, учасника війни з Монастирища Івана Івановича Волошенка [13]. Він на основі ретельного опрацювання архівних матеріалів відтворив картину підпільно-партизанського руху в західній частині нашої області, уточнив багато епізодів і сюжетів того часу.

Підсумком багаторічної і невтомної праці педагога і краєзнавця, учасника війни Федора Петровича Людного з Кам'янки стала книга "Дорогами війни" та "Черкащани в роки війни" [14], в якій автор вмістив документально-біографічні нариси про близько 150 наших земляків – учасників Великої Вітчизняної війни. Таке ж спрямування має й книга "Їхній подвиг житиме у віках" дослідника молодшого покоління Олександра Шамрая [15], теж з Кам'янки.

Багато змістовних праць, присвячених бойовим діям на Канівщині, вийшло з-під пера знаного канівського краєзнавця М.Є.Щенка. Тема війни і її учасників – черкащан, посідає помітне місце в краєзнавчих студіях М.І. Борща з Черкас.

Не можна обійти увагою і добрих справ краєзнавців Івана Сергійовича Городинця з села Безпальча Драбівського району і Леоніда Сергійовича Панченка з Паланки Уманського району, які поряд зі значною кількістю краєзнавчих публікацій, створили Книги Пам'яті своїх сіл [16]. В них значно повніше ніж в офіційних виданнях подаються матеріали про полеглих в роки війни односельчан.

Значний масив інформації про події воєнного часу містяться в комплексних працях про історію окремих регіонів Черкащини. На сьогодні такі праці видано у Ватутіному, Смілі, Жашківському, Кам'янському, Корсунь-Шевченківському, Лисянському, Монастирищенському, Смілянському, Тальнівському, Уманському, Шполянському, Черкаському і Чигиринському районах.

Біографічні дані про черкащан, чия мужність і героїзм в роки війни відзначені урядовими нагородами, наводяться в започаткованій професором Черкаського державного технологічного університету М.І.Бушиним серії книг "Черкаський край в особах", яка присвячується кожному району і місту. Ним у співавторстві з Р.К.Загоріною і А.І.Лисенко завершена робота над книгою, в якій містяться уточнені і доповнені біографічні матеріали про Героїв Радянського Союзу – черкащан.

До 60-річчя Перемоги вийшла документально-публіцистична книга науковців Черкаського державного технологічного університету кандидата історичних наук, доцента В.М.Лазуренка і викладача Ю.М. Вовкотруба "Без права на забуття" [17]. Значну увагу вивченню бойових дій Дніпровського загону Пінської військової флотилії приділяє В.Б. Страшевич.

Повнішому використанню документальних джерел в дослідженні воєнного періоду історії Черкащини сприяє здійснене інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників в 1993–2000 рр. видання 5 хрестоматійних збірників “Наш рідний край” і “Духовна спадщина Черкаського краю”, головним упорядником яких був Г.В.Суховершко. В них зосереджено матеріали про хід бойових дій на території області і партизанський рух, черкащан-учасників війни та відбудови, безчинства окупаційного режиму та збитки, завдані окупантами.

Відрадно констатувати започаткування такого напрямку як видання збірників документів та матеріалів. У 2000 році державним архівом області видано збірник “Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” [18]. В ньому вміщено понад 100 документів, більшість яких публікується вперше. Побачив світ і збірник “Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” Його упорядники – відомі на Черкащині краєзнавці Г.М.Голиш і М.Ф.Пономаренко [19].

Суттєво доповнює документальний літопис війни обласне видання серіалів “Книга пам’яті України” і “Книга скорботи України”, в яких зібрані узагальнюючі відомості про внесок жителів Черкащини у розгром німецько-фашистських загарбників. В третьому підсумковому томі “Світло безсмертного подвигу” дається інформація про черкащан – Героїв Радянського Союзу і повних кавалерів ордена Слави. Віддано данину пам’яті синам усіх народів СРСР, які боронили і визволяли Черкащину від фашистів, а також землякам, полеглим у воєнних конфліктах за рубезем та загиблим при ліквідації аварії на ЧАЕС [20].

Слів вдячності заслуговують дослідники історії нашого краю старшого покоління, на рахунку яких велика кількість публікацій у науковій періодиці, збірниках матеріалів та пресі. Війна була не тільки темою їх досліджень, а й частиною життя. Воєнному періоду історії краю присвятили свої пошуки П.Соса, М.Пшеничний, В.Сердюк (Черкаси), Г.Храбан, М.Мельниченко, М.Комарницький (Умань), С.Гайван, В.Княжев (Сміла), М.Шкаліберда (Кам’янка), О.Найда, Г.Міхненко (Чигиринський район), М.Гупало (Корсунь-Шевченківський) та багато-багато інших відомих і менш відомих авторів у містах і районах нашого багатого своєю історією краю.

Аналізуючи історико-краєзнавчі видання останнього часу, присвячені темі Великої Вітчизняної війни, можна зробити такі висновки.

По-перше, помітно розширились їх тематичні і хронологічні межі. Зокрема, більше уваги приділяється оборонним боям 1941 року і взагалі початковому етапу війни. Більшість досліджень ґрунтуються на архівних документах. Змінюються підходи до вивчення місця і ролі особистості в історії війни. Краєзнавчі дослідження все частіше торкаються простої, звичайної і водночас великої людини, яка витримала усі виробування, ставши ключовою дієвою особою війни.

По-друге, дослідницька робота позбавляється пропагандистського пафосу у висвітленні війни, спрямовується на заповнення "білих плям". Цьому сприяє демократичний характер краєзнавчих пошуків, можливість розкриття будь-яких тем, відкритість архівних документів.

На завершення, я хотів би наголосити на важливості такої роботи як записи спогадів учасників бойових дій, відбудовчих процесів, інших подій, пов'язаних з війною. Таких людей, на жаль, стає все менше і менше.

Спогади очевидців – не тільки безцінне джерело історичної інформації, а й душа окремої людини, зі своїм розумінням і своєю оцінкою оточуючої її дійсності. Такі, збережені і зібрані воєдино матеріали допоможуть донести до нинішніх і прийдешніх поколінь об'єктивне відчуття нашої історії.

Цей, далеко не повний огляд праць про історію Черкащини періоду Великої Вітчизняної війни, засвідчує їх широку дослідницьку палітру, а творчий доробок краєзнавців є доброю основою для подальшої розробки цієї важливої пізнавально-виховної проблематики.

1. Шпак В.Т. *Партії вірні сини.* – Черкаси, 1967.

2. *Слава Черкащини.* – Дніпропетровськ, 1967.

3. *Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область.* – К., 1972.

4. *Дашківський М.З., Жук П.М. Партизан Іван Калашник.* – Дніпропетровськ, 1997.

5. *Гончар Г. Заграви над Тясмином.* – К., 1978.

6. *Тканко О.В. Третій десант.* – Дніпропетровськ, 1985.

7. *Корсунь-Шевченківська битва.* – К. 1974.

8. *Вони відстояли мир.* – Дніпропетровськ, 1985.

9. *Герої – визволителі Черкащини.* – Дніпропетровськ, 1980.

10. *Велич подвигу народного. Тези матеріалів обласної науково-*

- практичної конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – Черкаси, 1995.
11. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей /НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6.
12. Невмирущий подвиг смілян. – Сміла, 1995.
13. Волошенко І.І. Шляхами нескорених. – Монастирище, 1999.
14. Людний Ф.П. Дорогами війни. – Черкаси, 2003.
15. Шамрай О.Г. Їхній подвиг житиме у віках. – Черкаси, 2000.
16. Городинець І.С. Книга пам'яті села Безпальче Драбівського району. – Сімферополь, 1994; Панченко Л. Книга пам'яті села Паланка. – Умань, 2005.
17. Лазуренко В.М., Вовкотруб Ю.М. Без права на забуття. – Черкаси, 2005.
18. Черкащина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Збірник документів і матеріалів. – Черкаси, 2000.
19. Голиш Г.М., Пономаренко М.Ф. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. – Черкаси, 2000.
20. Світло безсмертного подвигу. Книга пам'яті України. Книга скорботи України. Черкаська область. 3 том (підсумкове видання). – К., 2005.